

Р. В. Міняйло,
д-р філол. наук, доц.,
Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради,
професор кафедри української лінгвістики, літератури та методики навчання

А. М. Гейдел,
Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради,
викладач кафедри української лінгвістики, літератури та методики навчання

ЛІНГВО-СЕМАНТИЧНА ПАЛІТРА КОНЦЕПТУ ДОЛЯ В СЛОБОЖАНСЬКОМУ І БОЙКІВСЬКОМУ ГОВІРКОВОМУ ДИСКУРСІ

Антропоцентризм сучасного мовознавства й невичерпність смислів людського буття переконує в актуальності концептуального аналізу. Тому метою розвідки було дослідити лінгво-семантичне наповнення загальнокультурного концепту ДОЛЯ в ментальних структурах свідомості носіїв дистантних слобожанського і бойківського говорів, а завданням – структурувати ці семантими й відповідні їм мовні (мовленнєві) конструкції. Об'єктом дослідження були оповідні тексти (наративи) діалектоносіїв, де простежується (безпосередньо чи опосередковано) мотив людської долі, предметом дослідження – семантичні складники концепту ДОЛЯ в українському діалектному континуумі та вербалізація їх на лексичному, фразеологічному, синтагматичному, синтаксичному рівнях. Методологію дослідження склали суцільна вибірка лінгво-семантичних складників концепту ДОЛЯ із записаного влітку 2021 року діалектологічного матеріалу, семантико-смісловий аналіз виокремлених мовленнєвих структур.

У проаналізованих наративах концепт ДОЛЯ репрезентують найменування, що входять до лексико-семантичних груп (ЛСГ) «Висловлювання про невідворотність долі», «Висловлювання про тяжкість жіночої долі», «Висловлювання щодо потреби змінити свою долю», «Висловлювання про типову долю представника певної спільноти в певний історичний період». У ЛСГ «Висловлювання про невідворотність долі» виокремлюємо мовленнєві конструкції, що укладаються в семантичні моделі (СМ) «чиновницький апарат тоталітарної держави переміщує людину з рідних місць всупереч її бажанню», «залежність життєвої долі від типової моделі життя колективу», «доленосні зміни після смерті близької (рідної) людини»; у ЛСГ «Висловлювання про тяжкість жіночої долі» – СМ: «мачуха (свекруха, свекор) втручається в становлення життєвої долі молодої жінки», «фаталістичність невдалого шлюбу для жінки»; у ЛСГ «Висловлювання щодо потреби змінити свою долю» – СМ: «задоволеність своєю долею (прагнення сталого життя)», «активна позиція у змінненні своєї долі», «активна позиція у змінненні долі своїх дітей»; у ЛСГ «Висловлювання про типову долю представника певної спільноти в певний історичний період» – СМ: «відсутність роботи і гідного заробітку як негативний чинник життєвої долі», «привичаєність представників іншої етнічної групи до пошуків кращої долі по світах».

Перспективою дослідження вбачаємо порівняльний аналіз лінгво-семантичних складників концепту ДОЛЯ в українському говірковому і художньому дискурсах.

Ключові слова: концепт ДОЛЯ, говірковий дискурс, лексико-семантичні групи, семантичні моделі, мовленнєві конструкції.

R. V. Minyailo,
ScD, Associate Professor
Municipal Establishment «Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy»
of the Kharkiv Regional Council,
Ukrainian Linguistics, Literature and Teaching Methods Department Associate Professor

A. M. Heidel,
teacher of the University
Municipal Establishment «Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy»
of the Kharkiv Regional Council,
Ukrainian Linguistics, Literature and Teaching Methods Department

LINGVO-SEMANTIC PALETTE OF THE CONCEPT OF FATE IN THE SLOBOZHANSKY AND BOYKIVSKY DIALECT DISCOURSE

The anthropocentrism of modern linguistics and the inexhaustibility of the meanings of human existence convince us of the relevance of conceptual analysis. Therefore, the aim of the study was to investigate the linguistic-semantic content of the general cultural concept of FATE in the mental structures of consciousness of the carriers of distant Slobozhansky and Boykivsky dialects, and the task was to structure these semantic units and the corresponding linguistic (speech) constructions. The objects of the study were narrative texts (narratives) of dialect speakers, where the motive of human fate is traced (directly or indirectly), and the subject of the study are the semantic components of the concept of FATE in the Ukrainian dialect continuum and their verbalization at the lexical, phraseological, syntagmatic, and syntactic levels. The methodology of the study consisted of a continuous selection of linguistic-semantic components of the concept of FATE from the dialectological material recorded in the summer of 2021 and a semantic analysis of the identified speech structures.

In the analyzed narratives, the concept of FATE is represented by denominations that belong to the lexico-semantic groups (LSG) «Expressions about the inevitability of fate», «Expressions about the hardship of female fate», «A statement about the need to change one's destiny», «A statement about the typical fate of a representative of a certain community in a certain historical period». In the LSG «Statements about the inevitability of fate» we single out speech constructions that fit into semantic models (SM) «the bureaucratic apparatus of a totalitarian state moves a person from his native place against his wishes», «the dependence of life's fate on a typical life model»; in LSG «Statements about the hardships of a woman's fate» – SM: «a stepmother (mother-in-law, father-in-law) interferes in the formation of a young woman's life destiny», «the fatalism of an unsuccessful marriage for a woman»; in LSG «Statements regarding the need to change one's fate» – SM: «satisfaction with one's fate (aspiration for a sustainable life)», «active position in changing one's fate», «active position in changing the fate of one's children»; in LSG «Statement about the typical fate of a representative of a certain community in a certain historical period» – SM: «lack of work and decent earnings as a negative factor in life's fate», «habituation of representatives of another ethnic group to the search for a better fate in the worlds».

We see a comparative analysis of the linguistic and semantic components of the concept of FATE in Ukrainian spoken and artistic discourses as a research perspective.

Keywords: concept of FATE, spoken discourse, lexico-semantic groups, semantic models, speech constructions.

Постановка наукової проблеми та її актуальність. Антропоцентрична парадигма сучасного мовознавства й невичерпність смислів людського буття дає підстави стверджувати – концептуальний аналіз залишається актуальним завданням лінгвістики. А незгасний інтерес дослідників (А. Вежицька, Л. Т. Масенко, В. С. Калашник, Л. В. Кравець, Л. М. Марчук, О. Г. Пилипів, С. В. Несвіт, О. В. Дуденко, О. В. Троць, А. А. Крук та ін.) до семантики мовних знаків, що формують зміст загальнокультурного концепту ДОЛЯ, засвідчив потребу його всебічного вивчення в річищі засадничого принципу – кожна цивілізація, кожен етнос (субетнос) «має свою унікальну концепцію долі» [2, с. 227]. Сьогодні, у часи нового екзистенційного періоду української історії, для цілісного аналізу національного осмислення концепту ДОЛЯ особливу увагу, на нашу

думку, варто зосередити на досліджуванні семантичних його складників та їхньої лінгвалізації в діалектному дискурсі (у наративах представників різних лінгвокультурних ареалів України).

Аналіз досліджень проблеми. У вітчизняній лінгвістиці першим вагомим дослідженням концепту ДОЛЯ стала праця О. О. Потебні «Про Долю і споріднені з нею істоти» (1867), у якій видатний мовознавець на матеріалі народної поетичної творчості визначив традиційний для багатьох поколінь українців опозиційно-асоціативний ряд цього поняття: «щастя», «притча», «лихо», «біда», «горе» тощо. Чимало наукових розвідок присвячено дослідженню концепту ДОЛЯ в мовних картинах світу визначних для націєтворчого дискурсу письменників (Тараса Шевченка, Івана Франка, Ліни Костенко, Василя Стуса...). Також наукові публікації засвідчують велику увагу дослідників до фразеологічних та паремійних одиниць, що лінгвально репрезентують семантичний обшир концепту ДОЛЯ.

Мета розвідки – дослідити лінгво-семантичне наповнення концепту ДОЛЯ в ментальних структурах свідомості носіїв українських говірок, **завдання** – структурувати семантику й відповідні їм мовні (мовленнєві) конструкції діалектоносіїв. Із поставлених мети й завдання випливає **об’єкт дослідження** – оповідні тексти (наративи) українських діалектоносіїв, де простежується (безпосередньо чи опосередковано) мотив людської долі, **предмет дослідження** – семантичні складники концепту ДОЛЯ в українському діалектному континуумі та вербалізація (омовлення) їх на лексичному, фразеологічному, синтагматичному, синтаксичному рівнях.

Опис джерельної бази, фактичного матеріалу. У межах реалізації наукового гранту «Динаміка етнокультурних концептів Сходу і Заходу (на матеріалі говірок Центральної Слобожанщини і Бойківщини)» за часткової фінансової підтримки Канадського інституту українознавства, що є осередком українсько-канадських студій із гуманітарних наук University of Alberta (з фонду Василя Кравченка), науково-педагогічні працівники кафедри української лінгвістики, літератури та методики навчання Харківської гуманітарно-педагогічної академії спільно зі здобувачами-філологами впродовж 2021 року зібрали аудіотеку носіїв слобожанського і бойківського говорів (матеріали з дистантних лінгвокультурних ареалів України).

Методологію дослідження склали *суцільна вибірка* лінгво-семантичних складників концепту ДОЛЯ із записаного кафедрою влітку 2021 року діалектологічного матеріалу – спонтанного мовлення носіїв слобожанського і бойківського говорів української мови, *семантико-смісловий аналіз* виокремлених мовленнєвих структур, тобто визначення й порівняння їхніх семантико-сміслових характеристик, які відображають «вустами»

діалектоносія його доленосні «окремі життєві ситуації, життєві періоди та життя в цілому» [3, с. 96].

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в ньому вперше у вітчизняній лінгвістиці здійснено спробу класифікації семантичних складників концепту ДОЛЯ в лінгвогеографічному (resp. лінгвокультурологічному) аспекті «Схід і Захід України». **Теоретичне значення** статті в тому, що в ній уперше обґрунтовано значущість досліджування концепту ДОЛЯ в діалектному дискурсі, а **практична цінність** – у можливості використовувати висновки й матеріали розвідки у вишівських курсах із діалектології, фразеології, лексикології, стилістики, психолінгвістики.

Виклад основного матеріалу.

У реалізації грантового проєкту, що передбачав аналіз концептів «родіна», «воля», «земля», «домівка», «доля» у визначених лінгвокультурних ареалах, чи не найважчим для дослідницької групи виявилось здобути наративи з виразною експлікацією саме концепту ДОЛЯ. Респонденти про свою долю здебільшого воліли не говорити прямо, свідомо чи несвідомо переводячи розповідь у площину спостережень-міркувань про долю когось із близьких людей (батька/матері, дідуся/бабусі, брата/сестри, дітей, інших родичів, друзів).

Тобто традиційне для українців розуміння долі як збігу «сприятливих або несприятливих обставин, що полегшує або ускладнює самореалізацію» [4, с. 149], фаталістичне трактування долі «як раз і назавжди даного згори призначення, на що сама людина не могла вплинути» [1, с. 6], оповідачам простіше було експлікувати наративами-спогадами про знайому чи близьку людину.

В аспекті людського уявлення про те, що кожен у житті має *свою* «долю», доля жінки нерозривно пов'язана з майбутнім чоловіком. Так, один із записів із теренів Слобожанщини, де оповідачка згадує повоєнні (по Другій світовій) роки, репрезентує ситуацію, коли майбутній шлюб погоджують за дітей батьки, та ідентифікується як загальноприйнята норма: дівчині, яку віддають за нелюба, не співчують, батькам не дорікають; у констатації факту простежуємо покірність давньому звичаю: *Він то в неї закохався, а вона в нього – ні, тільки в гармонь. І тоді ж свадьба. І оце мені запомнилось, оце ми на Петровського вже жили: <...> «Я не піду!». Сидить на скрині, тій, що на приданому, ноги звісила, сльози, як град: «Не піду за нього!». І тоді вже, той, ну таке ж, ну що ж – заставили, оддали заміж її* (Ольга Миколаївна, 72 роки, Токарівка).

У спогадах про давніші часи на Слобідській Україні репрезентовано звичай, коли подальшу долю молодої жінки-удови мав вирішити свекор (у наведеній далі оповіді дії свекра змінюють навіть етнокультурне (= етномовне) середовище жінки з малими дітьми):

Моя прабабу́ня, Тетяна Іванівна, вона родом з маріупольських греків, вони жили тут в селі Кури́лівка, сюди переїхали і жили тут батьки, і вона тут... тут її віддали заміж зо **Корні́я Ківиша́ря**, це по маминій лінії, ну він теж був ківша́р, і його **забирають на першу світову війну, і він там загинув**. Тоді пошта як робила ви знаєте. Вона живе ж у... свекр, свекруха... вона ж там живе... У них вже двоє діто́к було. Вона живе – не знає... А тоді доходить нарешті якийсь лист, що ваш чоловік загинув... Вона повертається, іде до батька в Кури́лівку. – Пап, все, я ж прийшла. – Ні-ні-ні! **Ти тепер належиш он. Тепер все вирішує про тебе твій свекор. Іди до нього**. – Та, може ж, з тобою? – Ні, йди... Ти його!, ти не моя. Всьо! І от... Це дуже трудно перевари́ть. Але вона пішла до нього. Прийшла й каже: – Батько сказав, я буду жити у вас. **Він: «– Я тобі найду чоловіка»**. Пішов в генделик, кирдікнулись з якимсь мужиком там. Я не знаю, як воно називалось... Десь вони почаркува́ли... Випили добре. **І прийшов ці́ган**. Там... Тоді за указами царя в кожному селі великому, там, де є церква, і в кожному місті повинно було бути помешкання для циган. Окрема хата. Тут таборами заїжжали вони, зупинялись... там багато чого цікавого було... І приходе один з тих циган, і плаче: «– Жінка вмерла...» Народила дитину... а в неї вже двоє було, і оце ось і уме́рла. **Що робити – не знаю, що я з ними, дітьми́, буду робити?.. А цей каже: «Став бутилку – забирай невістку!»** <...> А вона була начитана, вона вміла читати, писати, вона вийшла з досить таки культурної сім'ї такої... грецької... І... пішла вона до нього... А він, мій пра́дід!, був конокрадом. <...> Вона мови не зна, вона порядків не зна – нічого не знає. А тут ще й діти!.. І вона... і їсти... ну... повинна була приготівити... Вона ходила в пол пла́ття довге, такий же... як же?.. не фарту́к... Як же воно?.. Якось по-чудно́му називали... І от вона **готівила-готівила-готівила...** і народили вони ще троє дітей... сумісних... І вона всіх віходила. І десь уже після революції, після германської... сюда німці, австріяки приходили вже... після всього цього... всі вижили... І десь в двадцять п'ятом чи двадцять шостому році **цей мій пра́дід поїхав десь украв кобилу – і його убили...** Було багато зброї після війни... І його вбили... там – на Луганщині. Де його поховали – ніхто не знає. Вони приїхали, привезли їй шля́пу гро́шей. Сказали: «Оце тобі. Твого мужа нема – його похорони́ли». **І вона осталась сама, і жила в тій хаті. Цига́ни приїжжали. Вона вивчила ромську мову. Вона з ними спілкувалась... таке... не знаю... Потім дітей всіх вивчила...** <...> óпшім... одна з загальних до́чок – це моя бабу́ся (Олександр Володимирович, 64 роки, Куп'янськ). У цій досить розлогі́й опові́ді чоловіка про долю прабабусі спостерігаємо, з одного боку, покі́рність молоді́ вдови давньому звичаю, що ніби засвідчує її апатичність, байдужість, а з іншого – витривалість, стійкість жінки, її вміння пристосуватися (у

позитивному значенні цього слова) до важких обставин життя і з честю вийти з усіх випробувань, які судилися їй долею.

На долю дівчини активно могла впливати мачуха: *У мене була мачуха. ...Як не була різниця у ставленні?! Навіть не порівняно. Мачуха не хотіла, щоб я пішла вчитися* (Надія, 40 років, Славсько).

Вплив на долю жителя/жительки села т. зв. «радянського кріпацтва» (неможливості вільно подорожувати, шукати своєї долі деінде) засвідчують такі контексти: *Баба мала тринадцять карбованців пенсії... То мізер. А тяжко працювали. Я бачила ту працю...А з села не мав права вийти. Комуняки не випускали...* (Надія, 66 років, Славсько). Водночас скасування (чи відсутність для інших категорій громадян) «радянського кріпацтва» вможливило активну позицію «творця» своєї долі: *У мене брат прожив в Харківській області... Був водієм, він прилаштувався, там одружився. У нього жінка звідти. І була машина... Він возив хліб. А на всіх машинах в радянський час було написано «Хліб». А він після ремонту написав собі «Хліб»* (Анна, 62 роки, Славсько).

Проте «переміщення» в інше місце проживання – як чинник людської долі – за «радянської» доби зазвичай було недобровільним: *Кукурузу планував я вісімдесят гектарів, от, так я гарантував урожай, а вони: двісті сорок. Я зразу засуперечив, засуперечив, тому що мене штуркали. Я засуперечив, що ми не можемо стільки-вот, ну може максимум сто шистдесят, і то що я за тих шистдесят не гарантую, так що мене зразу зробили антикукурузником, от, всьо. «Звільнити його як антикукурузника для прикладу, вот, звільнити його з посади головного агронома і направити в віддалені райони Львівської області на перевиховання – в Карпати». Мама плаче, бо де ті Карпати, де ті Карпати – в Славську, ото у Славську. Ну а що робить, сорок восьмий – сорок дев'ятий. Я ж сюди приїжаю. На перевиховання. Я був вже кандидатом партії, кандидатом був вже партії <...>. Відділ сільського господарства, так пома́хав той, не каже нічого, пома́хоу головою, я зрозумів, та й каже мені: «Не переживайте, ви такий тут не перший (Роман, 87 років, Славсько); Он той що за нами другий сусід був... от такий... як його назвали... Рóмко, Ромáн... Іва́ночків вроді прізвище... то в нього було стіки землі, такий будинок, що його як куркуля відправили в Казахстан...» (Анна Карпівна, 70 років, Славсько).*

Часто фортунальним (доленосним) чинником життя українців «Радянського Союзу» ставало розподілення випускників вишів на роботу чи відправлення хлопців на службу в армію до інших (як правило, віддалених від рідних місць) регіонів: *[Дружина] закінчила інститут, лісовий інститут, я сільськогосподарський, а вона лісовий, її направили сюди на роботу, тут було таке приміщення велике, от, і там був той лісгосп,*

і вона там зразу одержала [посаду] головного економіста. От, а я головний агроном (Роман, 87 років, Славсько); Тутки я народилася й батьки. Тутки викохала двоїх дітій: два хлопці. Їден, Іван, у Росії жиє теперки. **Поїхав в армію і там найшов собі жінку.** Я нич не розбивала, то його, що си найшов. <...> Хотів би приїхати, але ни може щось. <...> Старший Василь туткі недалеко жиє. Приходить до мене (Марія Іванівна, 92 роки, Славсько).

Характеристика якостей чоловіка як важливого чинника жіночої долі червоною ниткою проходить у наративах і бойків, і слобожан: **У вісімнадцять років вийшла заміж за алкоголіка, мала чотирьох дітей. Та яке було житє? Отак робила ціле житє.** Син мав тридцять років, убився на машині. Живу з невісткою. Онука вийшла заміж, а онук (двадцять три роки) – у Польщі. Маю восьмеро онуків і трьох правнуків. **Помаленько живемо** <...> **Я всьо собі сама роблю. Я ж по стройці ходила, по ремонтах, я на маляра-штукатуря вивчалася була** (Марія, 70 років, Славсько); Ну-у, разом не разом, коли як. **Як запиячив – все, тоді я сама** (Катерина Федорівна, 77 років, Вільшана).

Можливу майбутню жінку – як чинник чоловічої долі – один з оповідачів розглядає скоріше утилітарно, ніж за її можливими якостями (як помічницю по господарству): **А ек я поїду, ек хату лишу? А корова на кого? Та, на кого я лишу, якби була сь у мене дома, я би поїхав, якби була якась у мене біля хати, якби газдувалась біля хати, я би і поїхав, а я не маю на кого лишити** (Іванко, 50 років, Славсько).

Вагомим чинником доленосних змін у житті пересічного українця була й залишається відсутність роботи (= гідного заробітку): **В те время роботи там менше було [на заході України], вобщє, щітай, не було. А тут була робота, хазяйства були.** Ну, і люди на роботу приїжджали, багато оставалися... <...> Колгосп, радгосп – у нас все було тут. **І колгосп, і радгосп, і ми робили,** й пололи буряки, і на фермі ось Оля робила, пололи буряки. **Всі пололи...** А во-первых, сахарь давали, і зернечко давали, в сім'ю шось ішло (Ніна Федорівна, 67 років, Токарівка); **Батьки робили в радгоспі (мусіли бути задоволені тою роботою), за трудодні якісь робили, в ланці, їм там щось трошечки платили** (Марія, 70 років, Славсько); **Пороз'їжджалися...** Полишалися лише отакі: пенсіонери одні, молоді хіба що школярі... **Пороз'їжджалися...** То вчаться одні, то **по заробітки, бо що тут заробиш? Тут нема де робити в нас. Нема роботи, як то колись, як той колгосп [був].** Одні пасли худобу, другі доїли, треті... **Та й все якось ішло. А тепер...**» (Любов, 70 років, Верхнє Синьовидне); **Промислових заводів тут нема. Виїжджіют на заробітки.** Кому добри, той не повертаїся, але повиртаються люде (Василь, 63 роки, Славсько); **Навіть люди звичайні хоче жити, хоче... знаєте, молодець як у нас тепер безробітна. Страшне отут во, дуже, нема роботи.** Ну є робота, але яка

робота? Така, якою не хочуть займатися. В нас, що було головне – тваринництво. Ми... В кожній хаті було по дві – три корови. За Хрущова треба було не більше одну корову, не більше, бо то податок. А тепер кажуть тримайте, хоч сто, а в селі, може десять – п'ятнадцять штук... <...> Ніхто нічого... Хіба хоче вкрасти, продати і посидіти в барі. А чого так? Бо така тенденція. Така тенденція. Молодь хоче жити, рівняючись на захід, а ми маємо тільки що? Євробачення, єврозв'язки, євроціни, але не єврорівень життя (Ольга, 66 років, Тухля); Ну яке воно може бути краще, коли **роботи тут в нас нема**, ну, робочих місць. Занімаються вот сільським господарством і так далі, тримати коня, тримати воза – те є вчорашній день. Ну, кождий виходить з свого положення. Інший **їдуть на заробітки** в основному, їдуть, навіть заграницю їдуть... (Роман, 87 років, Славсько); Не, раніше не їздили, не їздили **по заробітках** так, як зараз, оце ж кругом їздять, раніше не, **раніше було роботи в колгоспах** отак, усім хватало. Це зараз, зараз немає ж, і зараз оці в колгоспах нема, оце у нас у Вільшані скільки було: кирпичний завод був, ось хверма була, на тій стороні був комплекс дорацівання, на Лиманах була ферма, скільки всього ж було, **всі були зайняті по роботах**, зараз же **нема роботи**, зараз один молочний комплекс у нас, всьо, більше ж нема нічого, все ж, все, все, все ушло (Надія Сергіївна, 75 років, Вільшана).

У деяких наративах відчуємо мотив непокірності ніби вже «начертаній» долі: *І тут, в Україні, можна заробити непогано. По селах складно. Робота є всюди – її треба **найти**. Багато людей не хотят. Всюди в великих містах він **привик ходити на одну роботу**, не шукає іншої, буде бурчати, але **не ринеться щось найти*** (Ігор, 50 років, Славсько).

Трапляються наративи з міркуваннями оповідача не про особисту долю людини, а про типову долю представника певної лінгвокультурної спільноти, що впливає із характерних (в уявленні наратора) якостей представника цього субетносу. Тут важливо зазначити – оповідає вчителька історії: *У них [лемків] є **щось циганське**, таке, як у румунів... Вони би їхали, торгували, десь переміщалися – всяке таке в них є... Такі... От... Бач, як вони гарно-гарно угорські паспорти мають: вони так легко **приспосовуються, щоби тільки вигідно було**. Вони вже з давніх часів [призвичаєні] до ринкової економіки. А ми отут такі **бойки**, такі якісь..., знаєте, як Ольга Кобилянська описувала: **за той кусень землі, чи він дасть, чи не дасть...** Хісна, як у нас старі люди казали, але то є м'я [земля], я отут во буду приросту... І чи вродить тота бульба, чи не вродить, але якось так... (Ольга, 66 років, Тухля).*

Аналізований матеріал засвідчує, що нерідко життєву долю могла визначити смерть близької (рідної) людини: *Батьки простенькі робочі, не їздили, як то тепер їздять*

всюди. *Мама вмерла, коли мені було п'ять років, а тато – коли малам шістнадцять.* <...> *У вісімнадцять років вийшла заміж за алкоголіка, мала чотирьох дітей. Та яке було життя?»* (Марія, 70 років, Славсько); *Дочка померла ми в півтора місяця (заслабла на вроки).* *По смерті дочки мій чоловік надумав їхати десь гет відси (у Калуш).* *А я нікуди не зриваюси. Робім тутка й помаленьки дітиш кохайме. Чо ми їдим по світови, як я можу тутки робити і ти можшиш. Не послухав і так лишив мене* (Марія Іванівна, 92 роки, Славсько); *«Ну шо, я осталась п'ятнадцять год без матері, корову ж держали, доїла, і ще близнята-телята, дві телички народилося, тоже ж з ними колотилася, і той, ну свиней там одне держала, а вже тут, у цих, ну тут, замужем, уже держали по восьми, по десять свиней, по три корови* (Катерина Федорівна, 77 років, Вільшана).

Долю заміжньої жінки значною мірою визначають стосунки зі свекрухою: [– Які у вас були стосунки із свекрухою-заоскілянкою?] – *Я не могу сказати, що дуже проста* <...> *чомусь вона вирішила, що мій чоловік мені не ровня в тому плані, що я із інтелігентної сім'ї, а він з простої сім'ї, розумієте. Вона думала, шо, мабуть, ну, я дуже така... ну... як вам сказати... розбалованая. І перше, що вона мені калісь сказала, то: «Попала в грачіну стаю – кричи по-грачічи»* (Ольга Володимирівна, 67 років, Куп'янськ).

Жінки молодого й середнього віку засвідчили бажання легшої (кращої) долі своїм дітям і прагнення зробити для цього все можливе: *Зараз я приходю з роботи й кажу: «Дбця, іди гуляй!».* *Можже, це неправильно, ана в мене ничьогга не робить, кромє уроків... патаму шо детство... ана далжна його панять, ана далжна запомніть не сіно, шо вано гарить-не-гарить, а еті моменти, шо вани граються, гуляють...* (Ольга, 31 рік, Куп'янськ); – *Не, всі сили, щоб діти жили у городі!* [відповідь на запитання, чи хотіла б оповідачка, щоб її донька так само жила в селі й працювала так, як мати працює] (Наталя Миколаївна, 46 років, Колодязне).

Аналіз аудіоматеріалу засвідчив мовленнєві конструкції на позначення примирення людини зі своїм життям, своєю долею: [– Чи добре Вам живеться зараз?] – *Та зараз і добре, і недобре живеться, по-всякому.* [– Чи задоволені Ви своєю долею?] – *Ну... как... Я то задоволена, но можна було б і лучче було, конєшно* (Любов Олександрівна, 62 роки, Дворічна); *Кожен будує сам. Жалуватися нема на що. Дякую Богу, як прожив* (Павло Григорович, 55 років, Колодязне).

Висновки та перспективи дослідження. Аналіз лінгво-семантичного представлення концепту ДОЛЯ в слобожанському і бойківському говірковому дискурсі вповноважив до висновків: репрезентують цей концепт найменування, що входять до лексико-семантичних груп «Висловлювання про невідворотність долі», «Висловлювання

про тяжкість жіночої долі», «Висловлювання щодо потреби змінити свою долю», «Висловлювання про типову долю представника певної спільноти в певний історичний період». У лексико-семантичній групі (ЛСГ) «Висловлювання про невідворотність долі» виокремлюємо мовленнєві конструкції, що укладаються в семантичні моделі «чиновницький апарат тоталітарної держави переміщує людину з рідних місць всупереч її бажанню» (*направили у віддалені райони; поїхав в армію; відправили як куркуля...*), «залежність життєвої долі від типової моделі життя колективу» (*всі полóли / були зайняті по робóтах...; колгосп, радгосп... все якось ішло; комуняки не випускали; не мав права вийти з села...*), «доленосні зміни після смерті близької (рідної) людини» (*осталась п'ятнадцять год без матері; по смерті дочки чоловік надумав їхати; чоловік загинув... <...> Тепер все вирішує про тебе твій свекор. Іди до нього...*); у ЛСГ «Висловлювання про тяжкість жіночої долі» – семантичні моделі: «мачуха (свекруха, свекор) втручається в становлення життєвої долі молодої жінки» (*все вирішує про тебе свекор; мачуха не хотіла, щоб пішла вчитися; Попала в грачіну стаю – кричи по-грачічи...*), «фаталістичність невдалого шлюбу для жінки» (*вийшла заміж за алкоголіка; як запиячив – все, тоді я сама*); у ЛСГ «Висловлювання щодо потреби змінити свою долю» – семантичні моделі: «задоволеність своєю долею (прагнення сталого життя)» (*Чо ми їдим по світови, як я можу тутки робити і ти можшиш; то є мб́я [земля], я отут во буду природу́*), «активна позиція у змінненні своєї долі» (*Робота є всюди – її треба найти...*), «активна позиція у змінненні долі своїх дітей» (*всі сили, шоб діти жили у гóроді...*); у ЛСГ «Висловлювання про типову долю представника певної спільноти в певний історичний період» – семантичні моделі: «відсутність роботи і гідного заробітку як негативний чинник життєвої долі» (*зараз же нема роботи; роботи тут в нас нема...*).

Упадає в око, що визначені лексико-семантичні групи нашаровуються одна на одну. І це нашарування – результат невичерпності асоціативних чинників у постанні слів-«образів», «реалізованих» у вільних чи стійких словосполученнях, якими оповідач тлумачить (частіше опосередковано) своє розуміння людської долі (*доля = чоловік-алкоголік, корова, кусень землі, робота, гóрод, колгосп, горóд, розкуркулення, армія, газдиня біля хати, циган, близнята-телята* тощо).

Перспективою дослідження вбачаємо порівняльний аналіз лінгво-семантичних складників концепту ДОЛЯ в українському говірковому і художньому дискурсах.

ПОВНІ НАЗВИ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ

СЛОБОЖАНЩИНА:

Вільшана – село Вільшана Дворічанської селищної громади Куп'янського р-ну Харківської обл.

Дворічна – смт Дворічна Куп'янського р-ну Харківської обл.

Колодязне – село Колодязне Дворічанської селищної громади Куп'янського р-ну Харківської обл.

Куп'янськ – місто Куп'янськ Харківської обл.

Токарівка – село Токарівка Дворічанської селищної громади Куп'янського р-ну Харківської обл.

БОЙКІВЩИНА:

Верхнє Синьовидне – смт Вєрхнє Синьовідне Сколівської міської громади Стрийського р-ну Львівської обл.

Славсько – смт Слávське (діал. Слávсько) Стрийського р-ну Львівської обл.

Тухля – село Тухля Славської селищної громади Стрийського р-ну Львівської обл.

Література

1. Масенко Л. Концепт «доля» в поезії Т. Шевченка у зіставленні з польським «los» і російським «судьба». *Українська мова*, 2014. № 4. С. 3–11.
2. Пилипів О. Г. Репрезентація лінгвокультурного концепту ДОЛЯ в латинській фразеології. *Вісник Львівського університету. Серія: Іноземні мови*, 2013. Вип. 21. С. 226–233.
3. Ткаченко О. Процедура семантико-сміслового аналізу дослідження розвитку акмеорієнтованої зрілої особистості. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Психологія*, 2019. Т. 1. № 10. С. 95–99. Джерело доступу: [https://doi.org/10.17721/BSP.2019.1\(10\).24](https://doi.org/10.17721/BSP.2019.1(10).24)
4. Шарманова Н. М. Концепт ДОЛЯ як засіб лінгвалізації буття. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Мовознавство*, 2009. Т. 17. Вип. 15(3). С. 147–152.

References

1. Masenko, L. (2014), *The concept of «fate» in the poetry of T. Shevchenko in comparison with the Polish «fate» and the Russian «fate» [Kontsept «dolia» v poezii T. Shevchenka u zistavlenni z polskym «los» i rosiiskym «sudba»]*, *Ukrainska mova*, Issue 4, pp. 3–11.
2. Pylypiv, O. H. (2013), *Representation of the linguistic and cultural concept of FATE in Latin phraseology [Reprezentatsiia lnhvokulturnoho kontseptu DOLIA v latynskii frazeolohii]*, *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii: Inozemni movy*, Issue 21, pp. 226–233.

3. Tkachenko, O. (2019), *The procedure of semantic and semantic analysis of research on the development of an acme-oriented mature personality [Protsedura semantyko-smyslovoho analizu doslidzhennia rozvytku akmeoriientovanoi zriloi osobystosti]*, Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Psykholohiia, Volume 1, Issue 10, pp. 95–99. [https://doi.org/10.17721/BSP.2019.1\(10\).24](https://doi.org/10.17721/BSP.2019.1(10).24)
4. Sharmanova, N. M. (2009), *The concept of FATE as a means of linguisticization of existence [Kontsept DOLiia yak zasib linhvalizatsii buttia]*, Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Seria: Movoznavstvo, Volume 17, Issue 15(3), pp. 147–152.